

Segregované romské koncentrace - současný stav a možné nástroje transformace

Segregated Roma concentrations - current state and potential tools for transformation

Katarína Smatanová

Abstract:

There can be observed several spatial changes in the patterns of residential forms of Slovak population in recent years. Often discussed are spatial processes linked to expanding suburban areas occupied by social elites and emerging enclaves of migrants. Yet overlooked are areas, in which majority of population consists of people of Roma ethnicity, so called 'Roma concentrations'. These areas can be also characterised as ghettos or informal slum settlements, as the processes of spatial segregation are merging with processes of social exclusion of their inhabitants. Number of these areas has been strikingly increasing - in the last 6 years, number of people living in such settlements has increased in more than 80,000 (almost 7% of Slovak population in total), while the number of settlements itself has increased of 25%.

The paper looks at the current state of Roma concentrations in Slovakia with the aim to include these areas in the discourse of the excluded locations worldwide and thus outline the possible application of new tools of transformation of these types of settlements. Firstly, the scope and setting of Roma concentration is introduced, followed by historic analysis of development of Roma concentrations showing that in many time state-proposed strategies had actually resulted in deepening the spatial segregation. Consequently are scrutinised current government routings, looking at strategies as well as tools applied in praxis. Placing these approaches in the framework of international discourses and practices, it can be concluded that the general shift advocating by most recent Strategy for Roma inclusion 2020 keeps up with the general trend of prioritising 'supportive' policies. Even though the institutional tools for implementation of these ideas into practices are in Slovakia still missing, local-based pilot projects imply that this shift have a potential to bring many positive results, as discussed in the last part of this paper.

Keywords:

segregated Roma concentrations; housing provision; upgrading

SMATANOVÁ, Katarína (2015). Segregované romské koncentrace - současný stav a možné nástroje transformace. In: HOLUBEC, Pavel, ed. *Člověk, stavba a územní plánování 8*. ČVUT v Praze, Fakulta stavební pp. 240-252. ISBN 978-80-01-05655-4. ISSN 2336-7687.

Článek je licencován pod licencí Creative Commons BY-NC-ND 4.0 (Uveďte autora-Neužívejte komerčně-Nezpracovávejte 4.0 Mezinárodní). Licenční podmínky: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/deed.cs>

1 Úvod

V posledných rokoch je aj v našich podmienkach možné sledovať zmeny v preferenciách bývania, viditeľné v podobe rozrastajúcich sa suburbánných sídel, či vznikajúcich uzavretých enkláv víl spoločenských elít. Ide do veľkej miery o dobrovoľné segregáčne procesy, ktoré sú ovplyvnené ekonomickými možnosťami, či sociálnymi a kultúrnymi preferenciami. Negatívny prípad však nastáva, keď takéto priestorové oddeľovanie nie je dobrovoľné, príp. keď sa rezidenčná segregácia začne prekrývať i s vylúčením ekonomickým a sociálnym. Na Slovensku predstavujú tento extrémny prípad 'rómske koncentrácie'. Sú to od svojho okolia fyzicky oddelené priestorové štruktúry, v ktorých má väčšina obyvateľov rómsku etnicitu¹. Tieto koncentrácie vykazujú najväčšiu mieru chudoby u nás - až 87% obyvateľov žijúcich v akejkoľvek forme rómskej koncentrácie žije pod hranicou chudoby (Filadelfiová, et al., 2007). Absentuje v nich prístup k základnému vybaveniu, infraštruktúre, a ich obyvatelia často žijú na hranici sociálneho vylúčenia.

Posledné údaje z totalitného režimu udávajú, že v roku 1988 existovalo na Slovensku 278 'osád'², kde v 1 973 chatrčiach žilo takmer 15,000 ľudí (SKPŽP, 1990). Najnovšie údaje identifikovali 804 rómskych koncentrácií v 584 obciach, v ktorých žije spolu takmer 220,000 obyvateľov (UNDP, 2014). Značí to 3-násobný nárast počtu osád s 15-násobným nárastom počtu obyvateľov, pričom situácia má stále narastajúce tendencie.

Naliehavosť problému nie je však daná len zvyšujúcim sa počtom obyvateľov žijúcich v katastrofálnych životných podmienkach. Stupňuje sa aj napätie vo vzťahu k ne-rómskemu obyvateľstvu a replikuje sa obraz nemožnosti riešenia na národnej úrovni (Mušínska, Matlovičová, Židová, 2012).

Tento príspevok má preto za cieľ zhodniť súčasný stav segregovaných rómskych koncentrácií na Slovensku, s nimi spojené legislatívne nástroje a poukázať na možnosti aplikovania nových prístupov. Medzinárodný diskurz avizuje posun od systémov pasívnej pomoci k pomoci, ktorá aktivizuje a zapája tak konkrétnych obyvateľov do procesov pozitívnej transformácie týchto území - s cieľom legalizovať, zlepšiť životné podmienky a integrovať ich do okolitej priestorovej štruktúry. Väčšiu úspešnosť a efektívnosť projektov tohoto typu už naznačujú aj pilotné lastovičky projektov z domáceho prostredia, ako bude naznačené v závere príspevku.

Ambíciou príspevku nie je poskytnúť jeden ucelený nástroj na riešenie tejto problematiky, ale skôr poukázať na rôzne alternatívy, s cieľom vzbudiť záujem o problematiku aj na akademickej úrovni a prispieť tak i do súboru príkladov dobrej praxe.

2 Problematika rómskych koncentrácií v odbornej literatúre

Sociálne, ekonomické a politické dynamiky rómskych koncentrácií na Slovensku boli popri všeobecných monitoringoch stavu týchto osídlení objektom izolovaných a čiastkových skúmaní prevažne z disciplín sociológie, antropológie a histórie. Mušínska, Matlovičová, Židová (2012) identifikujú práve absenciu systematických a kvalitných výskumov, a najmä na konkrétnej lokálnej úrovni, ako jeden z hlavných dôvodov súčasnej nemožnosti hľadať funkčné a adresné riešenia problémov týchto území.

Po roku 1989, v súvislosti aj so spracovávaním prvých výrazných štátnych politík vo vzťahu k rómskym koncentráciám, sa uskutočnil prvý prelomový kvantitatívny výskum

¹ pojmom (segregované a separované) rómske koncentrácie sa rozumie takmer etnicky homogénne štvrte, ktorých obyvatelia žijú v uzavretom geografickom priestore oddelene od ostatného obyvateľstva. Mestské a obecné koncentrácie tvoria niekedy aj samostatné ulice alebo zoskupenia domov, ktoré sú urbanisticky integrálnou súčasťou obce, ale zo socio-kultúrneho hľadiska tvoria samostatný útvar. Definícia podľa vládneho dokumentu 'Dlhodobá koncepcie bývania pre marginalizované skupiny obyvateľstva', MDVRR,(2005)

² Vašečka, Jurásková, Nicholson (2003) považujú osadu za najbežnejšiu formu osídlenia typickú pre Rómov žijúcich na našom území. Pojmom osada sa v bežnom jazyku označuje zoskupenie viacerých príbytkov v zlom technickom stave.

publikovaný ako Atlas rómskych komunít na Slovensku 2004 (Radičová). Aktualizovaný v roku 2013 pod patronátom Ministerstva vnútra, Atlas (UNDP, 2014) zahŕňa konkrétne mapovanie a údaje o životných podmienkach, počte a priestorovom usporiadaní všetkých rómskych koncentrácií na území SR. Tieto údaje poskytujú základ pri spracovávaní tohoto príspevku.

Kvantitatívne údaje z Atlasu dlhodobo dopĺňajú informácie z monitoringov a výskumov mimovládnych organizácií, ktoré tak ilustrujú komplexný obraz o stave rómskych koncentrácií. Vašečka, Jurásková, Nicholson (2003) v Súhrnnej správe o Rómoch na Slovensku skúmajú viaceré aspekty života rómskej populácie u nás, vzdelávanie, bývanie, ako zdravie, či politické postoje. Prínosným zdrojom informácií v tomto smere je aj projekt UNDP Správa o životných podmienkach rómskych domácností na Slovensku 2006, s aktualizovanou verziou z roku 2010 (Filadelfiová, et al.). Dôležité náhľady do sociálnych dynamík v rámci rómskych komunít poskytujú i sociologické a antropologické pohľady (pozri napr. Radičová, 2001).

Výskumy, ktoré by sa venovali hlbším analýzám rómskych koncentrácií na lokálnej úrovni absentujú. Výnimkou sú kvantitatívne výskumy a syntézy (a súčasne čiastočné analýzy) poznatkov dobrej praxe pod vedením Mušinku (2012; Mušinka, Matlovičová, Židová, 2012).

Podobne sa rómskym koncentráciám nedostáva veľa pozornosti ani v odbornej urbanisticko-architektonickej literatúre. Z architektonického hľadiska sa špeciálne problematike bývania v rómskych osadách venuje vysokoškolské skriptum (pomôcka pre ateliérovú tvorbu) Bývanie pre rómske etnikum 1,2 (Šutovský et al, 1996). Publikácia nazerá na rómske osady ako na špecifický priestorový 'etnický relikv' (t.j. snaží sa o definíciu typologického druhu 'rómskeho domu', avšak neposkytuje relevantný výskumný základ navrhovaných riešení) a prehliada sociálne a ekonomické súvislosti tohoto problému. Overenia v praxi však ukázali, že takéto zovšeobecňovanie nebolo úspešné a nazeranie sa na rómske koncentrácie ako špecificky etnický problém bolo, aspoň čiastočne, prekonané (Smatanová, 2010).

Súčasne absentuje i výskum, ktorý by skúmal architektonicko-urbanistické fenomény v rómskych osadách, či z hľadiska procesov tvorby spontánnej priestorovej štruktúry, či symbolov a skrytých významov jej samotnej formy a skladby. S nedostatkom relevantných podkladov zrejme následne súvisí i chýbajúca diskusia v odbornej literatúre o nástrojoch a ich alternatívach, ktoré by bolo možné pri adresovaní problémov rómskych koncentrácií uplatniť.

3 Rómske koncentrácie ako špecifická forma priestorovo segregovanej lokality

3.1 História vzniku

Fenomén rómskych koncentrácií ako špecifického priestorového útvaru sa dostáva do pozornosti najmä v poslednom štvrtstoročí. Avšak historické doklady naznačujú, že na rozdiel od mnohých iných prípadov rómskych komunít v zahraničí, na území Slovenska žili Rómovia usadeným spôsobom života už takmer dve storočia, pri čom kočovníctvo bolo výsadou len niekoľkých skupín.

Jurová (2002) a Horváthová (1964) opisujú začiatky usadzovania sa Rómov na našom území. Uvádzajú mnohé príklady, kde Rómom boli priamo vydané povolenia, na koľko na danom území boli pre niektoré svoje remeslo potrební. Kým do 18. storočia ešte niektorí Rómovia kočovali, regulácia Márie Terézie a Jozefa II. sa ich usilovala trvale usadiť na jedno miesto. Jurová dospela k záveru, že práve v tomto období vzniklo najviac osád. Neskôr mali aj ostatné vlády snahu o elimináciu, či asimiláciu rómskej komunity na našom území. Najväčší dopad na súčasný stav mal zrejme program likvidácie osád, ktorý bol v praxi

realizovaný v 70tych rokoch minulého storočia (KNRSR, 2012). S cieľom urýchliť integráciu Rómov, program podporoval násilné presťahovanie Rómov žijúcich na zaostalom vidieku Slovenska do mestských bytov na území SR, ale aj Českej republiky. Rómovia nevedeli a neboli tieto byty schopní užívať, čoho výsledkom nebolo len rozbitie rodinných väzieb u Rómov, ale aj vznik stigmatizácie a neprijatie zo strany väčšinovej populácie. Ešte väčšie škody napáchal organizovaný rozptyl, odsun a koncentrácia rôznych subetnických skupín a vzájomne nekomunikujúcich rodových klanov na spoločné sídliska.

Ako hodnotí Jurová (2002), "Zo všetkých údajov doteraz zistených a uvedených vyplýva, že rómske osady [...], vznikajúcich na okraji majoritnej dediny, oddelene od „gadžov“, sa na Slovensku utvárali kontinuálne niekoľko storočí na základe povolení feudálov, miest a obcí, na základe nariadení panovníkov a ďalších najvyšších orgánov štátu, v konečnom dôsledku v intenciách represívnych a protizákonných postupov vojnových ale aj povojnových opatrení väčšinou rezortu bezpečnosti“.

Mušinka (2006) naznačuje, že tento historický vývoj vrhá minimálne pochybnosť o súčasnej 'nelegálnosti' osád. Určite je však argumentom, ktorý volá po nevyhnutnosti urbanistických zásahov a štátnej pomoci s cieľom zlepšiť súčasnú situáciu a implementáciou takých nástrojov, ktoré zamedzia vzniku ďalších segregačných procesov.

3.2 Súčasný stav - aktuálne čísla a charakter

Výsledky posledného mapovania Atlasu rómskych komunít (UNDP, 2014) udávajú, že z 2890 obcí Slovenska sa v 584 nachádza 804 segregovaných rómskych koncentrácií. Priestorovo sú sústredené najmä v marginalizovaných regiónoch východného Slovenska a v závislosti od prostredia môžu mať formu mestských koncentrácií (tzv. ghetá), alebo vo vidieckom prostredí, ako priestorovo separované a segregované rómske koncentrácie, ktoré sú oddelené od hlavnej 'nerómskej' obce v priemere 900m.

(1) *mestské a obecné koncentrácie*: ide o tzv. mestské ghetá, "takmer etnicky homogénne štvrte, ktorých obyvatelia žijú v uzavretom geografickom priestore oddelene od ostatného obyvateľstva" (MVRR, 2005). Sú tvorené zoskupením viacerých domov, alebo aj celými ulicami, ktoré urbanisticky tvoria integrálnu súčasť obce, avšak nepodieľajú sa na jej kultúrno-spoločenskom živote. Posledné výsledky Atlasu identifikovali 246 koncentrácií vo vnútri obce v 179 obciach, v ktorých spolu žije 51 998 Rómov.

(2) *priestorovo separované a segregované rómske osídlenia*: sú osídlenia, ktoré tvoria buď samostatnú časť obce - tzv. separované koncentrácie, alebo sú priestorovo vzdialené od obce alebo mesta. Častým javom je aj ich oddelenie prírodnou alebo umelou bariérou (železnica, potok, cesta). Aktuálne sa na základe zistení Atlasu na Slovensku nachádza: 327 'separovaných' koncentrácií na okraji obce v 305 obciach, v ktorých žije 95 971 Rómov a 231 segregovaných koncentrácií v priemernej vzdialenosti 900m od pôvodnej 'nerómskej' obce (vzdialenosť dosahuje až 7 km) v 195 obciach (68 540 Rómov).

Väčšina z týchto lokalít sa nachádza v regiónoch východného Slovenska, tvoriac tzv. 'vrecká chudoby', v ktorých je možné hovoriť o 'dvojitnej marginalizácii' (Radičová, 2001) - segregácia samotnej rómskej koncentrácie je podporená aj marginalizáciou celého regiónu, čo má vo veľa prípadoch za následok stav definitívnej sociálnej exklúzie (vylúčenia) celej rómskej komunity z ekonomického i spoločenského života väčšinovej spoločnosti.

Vašečka, Jurásková, Nicholson (2003) poznamenávajú, že so vzrastajúcou mierou priestorovej segregácie, t.j. vzdialenosti od najbližšej obce alebo mesta, sa priamo úmerne zhoršujú životné podmienky v segregovanom osídlení, čo znamená zhoršenú kvalitu zdravia, závislosť na pomoci od štátu, a v poslednej dobe i častejší výskyt socio-patologických javov, t.j. zvýšená konzumácia alkoholu, drogy (Jurásková, 2004). Radičová (2001) vidí prepojenie medzi mierou segregácie Rómov a mierou ich koncentrácie ako hlavný faktor intenzity chudoby. "Čím je rómska komunita segregovanejšia a početnejšia v segregovanom osídlení, tým je miera chudoby vyššia" (ibid.:84). Výrazným ukazovateľom kvality života a sociálnej

integrácie obyvateľov jednotlivých obcí Slovenska je aj (ne)dostupnosť vybraných služieb (UNDP, 2014).

Obr. 1. Príklad obce Nálepokovo. V obci sa nachádzajú viaceré druhy priestorových foriem rómskych koncentrácií: separované na okraji (1), priestorovo segregované (3,4) vo vzdialenosti 2 km, oddelené fyzickou bariérou (2). Stav segregácie bol v posledných dvoch lokalitách podporený aj výstavbou nájomných bytov (4). Foto autor.

Z hľadiska funkčného a priestorového zloženia predstavujú rómske koncentrácie mono-funkčné obytné zóny, vo väčšine prípadov s absenciou základnej vybavenosti. Tá sa zväčša nachádza len v ne-rómskej časti obce (UNDP, 2014). Spontánny, živelný vznik týchto osídlení má za následok i priestorovú absenciu funkčného verejného priestoru, komunikácie medzi jednotlivými objektami sú nevyhovujúce, čo je spojené s radom ďalších problémov (napr. častá nemožnosť odvozu odpadu, čo má za následok zhoršujúci sa stav životného prostredia - vid' napr. prípadové štúdie v Mušinka, Matlovičová, Židová, 2012). Charakteristický i je vysoký podiel ilegality zástavby a zlý stavebno-technický stav objektov a absolútne nevyhovujúce prístrešky na bývanie - 'chatrče'.

Prítomnosť segregovanej rómskej koncentrácie má často negatívny dopad aj na svoje širšie okolie. Mušinka (2012) zdôrazňuje, že nelegálne stavebné pozemky a rómske obydlia ochudobňujú a spôsobujú problémy ne-rómskemu obyvateľstvu v obci. Rómska vylúčená komunita sa stále prepadáva do horších sociálnych pomerov, obec nemá nárok nelegálnym stavbám vykázať miestne dane, na druhej strane obyvatelia týchto komunít nemajú nárok na sociálny príspevok na bývanie, z ktorého by do obecného rozpočtu mohli prispievať.

3.3 Rómske koncentrácie ako špecifický priestorový útvar

Vládny dokument 'Dlhodobá koncepcia bývania pre marginalizované skupiny obyvateľstva' (MVRR, 2005) v súbežnosti s politikami EÚ zaviedla definíciu rómskych koncentrácií ako 'sociálne vylúčených' komunít a tak obsiahla sociálne, ekonomické, ako i priestorové charakteristiky týchto lokalít. Príslušníkov sociálne sociálne vylúčených komunít definuje ako vyznačujúcich sa úplným sociálnym vylúčením (exklúziou) v dôsledku pôsobenia faktorov, ako napr. strata bydliska, dlhodobá nezamestnanosť, závislosť od drog, nedostatočná sociálna prispôbivosť, príslušnosť k určitej etnickej skupine v regiónoch s vysokou nezamestnanosťou, marginálna pozícia celého osídlenia a pod.

Práve takýto pohľad umožňuje porovnať priestorové štruktúry rómskych koncentrácií s obdobnými zahraničnými príkladmi 'slumu', 'ghetta', či 'neformálnymi sídlami'. Podľa definície 'slumu' podľa UN-HABITAT (2006), rómske koncentrácie spĺňajú vo veľa prípadoch

min 3 z 5 charakteristických špecifik³. V prípade mestských koncentrácií je možné hľadať i spoločné znaky s priestorovými útvarmi typu 'ghetto' (Sýkora 2010, Mušíňka 2006). Korelácie, resp. totožné znaky je možné identifikovať aj s priestorovými štruktúrami, ktoré Tsenkova (2010) klasifikuje ako osídlenia 'squatterov'⁴. Podobne ako v Srbsku, Bulharsku či Rumunsku, ide o (pôvodne historické) osídlenia, nachádzajú sa v marginalizovaných lokalitách, v ktorých obyvatelia rómskeho etnika obývajú svojpomocne vybudované chatrče.

Je nutné zdôrazniť, že viacerí domáci výskumníci sa zhodujú, že okrem prirodzených rozdielov medzi vidieckymi a mestskými koncentráciami nie je možné všetky segregované rómske osídlenia zaradiť do jednotnej kategórie (pozri napr. Radičová, 2001; Vašečka, Jurásková, Nicholson, 2003). Preto je z tohoto pohľadu skúmanie ich individuálnych charakteristík dôležitým procesom. Radičová (2001), ale i iní (pozri napr. Mušíňka, 2006; MVRR, 2005) identifikovali nasledovné znaky, ktoré vplyvajú na charakter (resp. odlišnosť) individuálnych lokalít: (i)stav regiónu, (ii) typ segregácie, (iii) miera koncentrácie, (iv)početnosť, (v)proporcía rómskej populácie vo vzťahu k majoritnej spoločnosti.

Medzi doplnujúce kritériá sa radia aj (vi) zlá (chýbajúca) technická infraštruktúra (nízka kvalita vody, chýbajúca kanalizácia, elektrifikácia, plynifikácia, chýbajúce verejné osvetlenie, prístupová cesta, občianska vybavenosť) a (vii)vysoká miera nelegálnosti stavieb.

4 Súčasné platné nástroje na Slovensku

Ako bolo už naznačené, zákony a nariadenia regulujúce bývanie a usídľovanie rómskej komunity boli na našom území intenzívne vydávané už od polovice 19.storočia. Vo väčšine prípadov však tieto regulácie mali skôr asimilačný charakter a viedli len k prehľbovaniu segregácie, ako priestorovej, tak i sociálnej.

Slovenská republika sa ako samostatný štát začala intenzívne zaoberať riešením katastrofálnych životných podmienok v rómskych komunitách najmä od vstupu krajiny do EÚ. V roku 2004 začali i prípravy na Dekádu začleňovania rómskej populácie 2005 – 2015, ktorá si za svoje hlavné ciele určila vzdelávanie, zamestnanosť, zdravie a bývanie, čím sa problematika zlepšovania situácie v rómskych osadách dostala i na medzi priority EÚ.

V rámci predvstupových procesov v roku 2002 SR prijala záväzný dokument, ktorý mal zámer riešiť problémy marginalizovaných rómskych komunit komplexne, t.j. zohľadňovať i územno-priestorové aspekty. Cieľom dokumentu '**Komplexný rozvojový program rómskych osád**', bolo prostredníctvom lokálne spracovaných Komplexných programov rozvoja obcami, v ktorých sa rómska osada nachádza, "vytvoriť v týchto osadách občiansku vybavenosť, komunikačné spojenie s materskou obcou, vybudovať technickú infraštruktúru, zmierniť a postupom času odstrániť sociálnu segregáciu, zmeniť obecnú (verejnú) mienku vo vzťahu k Rómom a vytvoriť priestor na postupnú integráciu Rómov do obce" (ibid:1). V praxi sa však program ukázal ako málo finančne, administratívne a časovo flexibilný, a najmä, neobsahoval návody na konkrétne kroky, a preto bol uplatňovaný len minimálne.

V roku 2005 prichádza vláda s dokumentom, ktorý sa snaží riešiť nevyhovujúce životné podmienky aj pomocou bývania ako samostatného nástroja. Dokument '**Dlhodobá koncepcia bývania pre marginalizované skupiny obyvateľstva**' (MVRR, 2005) doporučuje i konkrétne formy - a to byty v jedno- až dvojpodlažnej zástavbe so sprístupnením

³ Podľa UN-Habitat (2002), slumom sú označované lokality ktoré spĺňajú aspoň 2 z 5 kritérií. V prípade rómskych komunit sú tieto: (1) nedostatočný priestor na život, t.j. max 3 osoby na izbu; (2) prístup k adekvátnym hygienickým možnostiam, (3) permanentná a trvalá konštrukcia strechy nad hlavou, (4) bezpečná nájomná zmluva, ktorá znemožňuje násilné vysťahovanie

⁴ Tsenkova (2010) vo väzbe na post-komunistické prostredie identifikuje nasledovné typologické druhy neformálnych osídlení: (1) osídlenia squatterov na verejných/súkromných pozemkoch, (2) osídlenia pre utečencov a sociálne ohrozené skupiny, 'vylepšené' osídlenia squatterov, (3) nelegálne suburbánne delenie súkromných/verejných pozemkov.

bytových jednotiek z vonkajšej komunikácie, distribuované v rámci štátneho programu výstavby obecných nájomných bytov.

Výstavba obecných nájomných bytov je súčasť Programu rozvoja bývania, ktorý sa realizuje od roku 1998. V rámci tohto programu sú MDVRR SR poskytované dotácie na obstaranie obecných nájomných bytov v dvoch štandardoch - bežnom a nižšom, pričom pre rómske komunity je z dôvodu lepšej dostupnosti a nižšej finančnej nákladnosti využívaný štandard nižší.⁵ V súčasnosti sa program riadi Zákom č. 443/2010 o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní⁶.

V tejto súvislosti bývajú často spomínané i iné nástroje (vid' MDVRR, 2014). Program rozvoja bývania umožňuje za účelom obstarania bývania čerpanie výhodných štátnych pôžičiek, avšak za veľmi prísnych podmienok, ktoré väčšina obyvateľov rómskych segregácií nespĺňa. Ďalším nástrojom je i 'príspevok na bývanie', ktorý má slúžiť k podpore udržateľnosti bývania pre sociálne vylúčené skupiny obyvateľstva a je súčasťou sociálnej podpory. Podmienky na jeho poberanie sú taktiež veľmi prísne a zväčša pre obyvateľov segregovaných rómskych komunít nepoužiteľné (hlavná podmienka je legálny status bývania).

V súčasnosti najaktuálnejší je koncepčne záväzný dokument **Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020** (prijatý 2012). Stratégia prijíma koncept sociálneho vylúčenia a stanovuje si za cieľ odstránenie foriem vylúčenia Rómov: ekonomické, kultúrne, symbolické, priestorové vylúčenie. Stratégia inovatívne nabáda na prechod od pasívnej starostlivosti [štátnych a samosprávnych orgánov] smerom k aktivizujúcej pomoci, avšak neprináša nové, konkrétne nástroje. Čiastkové finančné nástroje na zabezpečenie realizácie projektov poskytuje i Úrad splnomocnenca vlády pre rómske komunity SR, avšak čerpanie je možné iba na vyhradené, tradičné typy projektov⁷.

Dá sa zhrnúť, že všetky platné koncepčné dokumenty identifikujú nutnosť komplexného riešenia situácie v rómskych koncentráciách. Avšak v praxi je najdostupnejším nástrojom Program výstavby obecných nájomných bytov, nižšieho štandardu. Je nutné aj zdôrazniť, že tento program môžu využívať iba obce/neziskové organizácie, samotní obyvatelia segregovanej koncentrácie v podstate nemajú k dispozícii žiadne nástroj, za pomoci ktorého by vlastnými silami vedeli svoju situáciu zlepšiť.

Štátne platné nástroje majú veľa odborných kritikov. Vo všeobecnosti je program je málo finančne a časovo efektívny. Z 15,000 rodín, ktoré momentálne žijú v katastrofických životných podmienkach (UNDP, 2014), štát ročne postaví len v priemere 1200 bytov vo verejnom nájomnom sektore (spolu v nižšom i bežnom štandarde; MDVRR, 2014).

Kvantitatívna evaluácia vypracovaná Nadáciou Milana Šimečku (Hojsík, 2008) poukázala na fakt, že až v 92% prípadoch nové nájomné byty 'zakonzervovali', prípadne prehĺbili pôvodnú priestorovú segregáciu (v 23%). Ako výskum ďalej uvádza, prehĺbenie priestorovej segregácie je spojené i s prehĺbením segregácie spoločenskej a ekonomickej. Nájomné byty predstavujú novú finančnú záťaž pre nájomníkov (nájomné v nájomnom byte v 'rómskej osade' častokrát predstavuje čiastku viac ako 100 euro; pozri Mačáková, et al. 2014) a prispievajú tak i k zvyšovaniu energetickej chudoby.

⁵ Program rozvoja bývania poskytuje dotácie i na obstaranie technickej vybavenosti a taktiež aj na odstránenie systémových porúch bytových domov.

⁶ Zákon riadi financovanie výstavby nájomných bytov *bežného štandardu* (max rozloha bytu do 80 m²), poskytované obciam a neziskovým organizáciám na výstavbu nájomných bytov pre domácnosti, ktorých príjem nepresahuje trojnásobok životného minima. Ďalej je to financovanie výstavby nájomných bytov *nižšieho štandardu* (max rozloha bytu do 60m²). Tieto byty sú určené pre občanov v hmotnej alebo sociálnej núdzi a v praxi sú využívané práve pre adresovanie problémov v rómskych koncentráciách. Ide o byty, ktoré sú vybavené umývadlom, sprchovacím kútom, splachovacím záchodom, zariadením na prípravu teplej úžitkovej vody a lokálnym vykurovaním.

⁷ Pozri napr. <http://peterpollak.sk/services/>

Netreba opomenúť ani širšie spoločenské dopady tohoto programu. Priama distribúcia bývania prispieva k zhoršeniu celkovej nálady v spoločnosti, kedy je cieľová rómska komunita vnímaná ako zvýhodňovaná, 'pretože dostávajú byty zadarmo', čo môže mať z dlhodobého hľadiska omnoho horšie následky, ako len krátkodobé zlepšenie životných podmienok 'šťastlivých' jednotlivcov⁸. Ako poukazuje Radičová (2001), budovanie dlhodobej závislosti na 'externej' pomoci má za následok i stratu osobnej iniciatívy.

5 Zahraničné riešenia - možné nástroje transformácie

Nazeranie na rómske koncentrácie ako na segregované osídlenia, ktoré vykazujú negatívne socio-ekonomické javy (znaky viac-generačnej chudoby, vysoká miera nezamestnanosti, sociopatologické prejavy správania, iné), resp. znaky sociálneho vylúčenia, umožňuje porovnať rómske koncentrácie na Slovensku s inými marginalizovanými priestorovými štruktúrami, poskytujúc tak nové pohľady na hľadanie vhodných nástrojov na ich transformáciu.

Analýzou štátnych programov a podpôr nadnárodných organizácií (OSN, UN-HABITAT, US AID), je možné identifikovať 3 koncepčné prístupy k adresovaniu sociálne vylúčených lokalít, ktoré následne determinovali i uplatňované nástroje, ktoré budú ďalej stručne načrtnuté.

1950	1960	1970	1980	1990	2000	pozn.
"LIBERALISTICKÝ PRÍSTUP" Priama výstavba a financovanie hotových domov pre nízkopríjmové domácnosti						programy boli neudržateľné, vysoké náklady do výstavby, nízka návratnosť pôžičiek, malý počet postavených domov, zle cieleňé na strednú vrstvu
		"PREVENČIA/REGULÁČI A VZNIKU" Site&Service schémy				problémy s dokončovacími prácami jednotlivými domácnosťami, chýbajúce riešenie pre nižšiu strednú vrstvu
				"PRINCÍP AKTIVIZUJÚCEJ POMOCI"		
				Prírastkové bývanie (bývanie s perspektívou rozvoja)		problémy s dlhšou dobou konsolidácie, čo vyvoláva politickú nevoľu
				Zlepšovanie stavu nelegálnych sídel		programy určené jednotlivým lokalitám; problémy s poskytnutím riešení vo väčšej miere, dôraz na verejný priestor
				Podpora trhových mechanizmov		liberálne trhy vytvárajú riešenia pre všetky zárobkové vrstvy; štátna podpora mierená nižším príjmovým vrstvám

Obr. 2. Prehľad rôznych prístupov k adresovaniu problémov sociálne vylúčených lokalít na časovej osi. Zdroj: autor.

Až do 70tych rokov minulého storočia boli urbanistické riešenia vo väzbe na slumy sociálne slabých navrhované v rámci konceptu ekonomického liberalizmu. Znamenalo to, že vylúčeným lokalitám bola snaha zabezpečiť základné, a to najmä hygienické štandardy. V praxi sa často uplatňovali relokácie celých chudobných štvrtí do nového verejno-sektorového, sociálneho bývania (Imparato, Ruster, 2003). Podobne ako v súčasnosti v našich podmienkach, programy neprinášali očakávané výsledky. Finančný mechanizmus bol neefektívny, kvôli nákupu lacnejších pozemkov boli nové rezidenčné štvrte umiestňované vo veľkej vzdialenosti od miest. Ako poukazuje Rojas (2011; pozri i Watson, 2009) zameranie sa len na fyzickú formu objektov na bývanie spôsobovalo nedostatok verejných priestorov

⁸ Pozri napr. <http://www.aktuality.sk/clanok/217375/romovia-nove-byty-velka-ida/>

potrebných pre budovanie komunity, čo spolu s chýbajúcim napojením na zvyšné časti územného celku malo za následok vznik priestorovo, a následne i ekonomicky a sociálne segregovaných štvrtí. Obyvatelia takýchto štvrtí sa ocitli v začarovanom kruhu chudoby, ktorý bol ešte podporený stigmatizáciou miesta ich bývania v očiach ostatnej populácie.

Zásadný posun nastal v 70tych rokoch, najmä zásluhou práce architekta J. Turnera (1972). Na základe pozorovaní spontánnej výstavby a správania sa ľudí pri zabezpečovaní si nových príbytkov, Turner a jeho tím vypracovali základy modelu distribúcie bývania, ktorá je známa aj pod názvom '**pozemok-a-infraštruktúra**'⁹ (ibid.). Tento model nastoľuje koncepciu prevencie vzniku/regulácie slumu - štát (inštitúcia) zadefinuje uličnú sieť a pripraví parcely na individuálnu výstavbu (tzn. napojí na základnú technickú infraštruktúru), pričom za výstavbu 'individuálnych domov' je zodpovedný samotný stavebník¹⁰. V rámci politik nadnárodných organizácií mal tento nástroj výhody práve v adresovaní viacerých problémov súčasne: poskytoval nové kapacity bývania, infraštruktúry a vybavenosti; zabezpečil efektívnu štruktúru priestorového rozvoja, zabezpečoval dostupnosť adekvátnych sociálnych služieb a významne zlepšené možnosti zamestnania a vzdelávania (World Bank, 1974).

Koncom 90tych rokov je možné pozorovať najaktuálnejší posun v prístupe, ktorý reagoval na vznikajúce iniciatívy zdola a záujem zo strany samotných obyvateľov o zapojenie do procesov transformácie územia, v ktorých žijú. Tento posun v koncepcnej rovine značí posun od pasívnej starostlivosti k prístupu aktivizujúcej, podporujúcej pomoci. Prostredníctvom modelu '**zlepšovania súčasného stavu**'¹¹, je možné navrhovať a implementovať in-situ zásahy do existujúcej priestorovej štruktúry sídla s cieľom priamo zlepšiť životné podmienky prostredníctvom prístupu k infraštruktúre, vybavenosti a verejných priestorov. Podľa skúseností Svetovej banky, za určitých podmienok má tento nástroj potenciál byť i efektívnejší v distribúcii bývania ako metóda 'pozemok a infraštruktúra' (World Bank, 1974).

Najčastejšie majú tieto zásahy formu s multidisciplinárnym presahom, ide o: (i) umelecké intervencie, (ii) zlepšenie technickej infraštruktúry, (iii) výstavba verejných budov: športovísk, voľnočasových centier, komunitné centrá, (iv) a ich vzájomné prepojenie. Verejný priestor je v týchto formách chápaný i ako katalyzátor zmeny, ktorá môže ovplyvniť a posilniť rozvoj priestorovej štruktúry, v ktorej sa nachádza ako i posilniť komunitu, ktorá ju obýva (Lombard, 2009).

Podľa poslednej analýzy úspešných projektov UN-HABITAT (2012a) je evidentný prínos tohoto modelu aj v širšom kontexte: uprednostňovanie legalizácie a rekonštrukcie verejných priestorov prináša jeho obyvateľom nielen lepší prístup k základnej vybavenosti, legálnu adresu, ale z vylúčených lokalít robí i atraktívnejšie 'štvrte', a tak sa stávajú zaujímavými aj pre iných, ako len pre svojich obyvateľov.

Analýza však i konštatuje, že napriek tomu, že v súčasnosti je známych veľa projektov, ktoré práve formou urbanistických zásahov, využívaní metódy 'urbanistickej akupunktúry' a multidisciplinárných riešení sa zameriavajú práve na verejný priestor, 'zlepšovanie' sa ešte stále nedostalo do mainstreamových urbanistických nástrojov (ibid.). Jeho potenciál však UN-HABITAT (2012b) vidí i ako súčasť každého programu distribúcie bývania, keďže je tak možné adresovať i sféry, na ktoré samotné rezidenčné objekty dosah nemajú (vybavenosť, siete, verejný priestor).

⁹ angl. názov 'site-and-service'

¹⁰ Nutné poznamenať, že väčšina dobových príkladov realizácie takýchto obytných štvrtí mala veľmi utility charakter - ortogonálnu uličnú sieť, ktorá bola v uzlových priestoroch rozšírená o priestory pre stretávanie, pričom priestory pre rekreáciu boli často zanedbávané. Pozri Jamie Hernandez Garcia, *Public Space in Informal Settlements: The Barrios of Bogota*, Newcastle upon Tyne 2013.

¹¹ ang. názov 'slum-upgrading, pozri napr. UN-HABITAT (2012b)

Treba podotknúť, že nástroj 'zlepšovania' má tiež svoje úskalia. Jednotlivé riešenia sú spracované na potreby konkrétnej komunity, čo sťažuje ich použitie ako celoplošné, či v inej mierke. Často ide aj o intervencie, pri ktorých sa nedá dopredu presne predpokladať, ako dopadnú. Varley (2009) naráža v tejto súvislosti na narastajúci umelecký romantický záujem o marginalizované lokality, ktoré boli doteraz tabu. Poukazuje na fakt, že takýto obraz vedie k opomínaniu toho, čo je naozaj skutočným problémom týchto osídlení a každodennou realitou ich obyvateľov - neistota bývania a život v katastrofálnych podmienkach.

6 Pilotné skúsenosti z domáceho prostredia

Podľa Mušinka, Matlovičová, Židová (2012), na Slovensku existuje viacero príkladov dobrej praxe, ktoré prinášajú inovatívne postupy a nástroje v adresovaní multidimenzionálnych problémov segregovaných rómskych koncentrácií, chýba však ich dokumentácia a analýza úspešnosti. Sám napríklad opisuje skúsenosti obce Pečeňovská Nová Ves (okres Sabinov), kde po neúspešných pokusoch s obecnými nájomnými bytmi obec prijala stratégiu založenú práve na prístupe aktívnej pomoci a presmerovala úsilie na majetkovo-právne vysporiadanie pozemkov a technickej príprave pre individuálnu bytovú výstavbu. Výhodou bola nielen lepšia efektivita práce obce, ale najmä väčšie zapojenie Rómov do procesu tvorby a obnovy bývania podľa ich vlastných predstáv. Tento prístup má aj potenciál navádzať k väčšej individuálnej zodpovednosti za následnú starostlivosť a udržiavanie bytov. O administratívno-technickú pomoc je veľký záujem aj zo strany samotnej rómskej komunity, ktorý dokonca prevyšuje aktuálne možnosti samosprávy a ako hodnotí Mušinka (ibid.), dáva tak už teraz nádej na pozitívne výsledky.

Podobným príkladom je obec Rankovce (okres Košice). Žije tu 762 obyvateľov, z toho v súčasnosti 600 Rómov. Ide taktiež o typický príklad obce so 'separovanou rómskou koncentráciou na okraji'. Obec v spolupráci s občianskymi združeniami v roku 2012 namiesto štandardnej výstavby obecných nájomných bytov spustila inovatívny program bývania 'Z Chatrče do 3E domov'¹², ktorý pilotne skúša aplikovať v našich pomeroch systém 'pozemok-a-infraštruktúra'. Obec a občianske združenia zabezpečili podmienky na odkúpenie pozemkov a prípravu technickej infraštruktúry, ktoré sa nachádzali na hranici intravilánu obce. Pripravená štandardizovaná projektová dokumentácia sa upravovala podľa potrieb individuálnych rodín. V samotnom procese svoj-pomocnej výstavby bolo stavebníkom poskytnutá odborné vedenie a stavebný dozor. Projekt zároveň testoval aj nové finančné nástroje. Občianske združenie ETP Slovensko poskytlo klientom mikropôžičky vo výške 6000 euro, keďže stavebníci ako dlhodobo nezamestnaní nemali možnosť bežného komerčného úveru ani výhodného štátneho úveru spomínaného v stati 4 (pozri aj Mačáková, et al., 2014). Vlastníctvo legálneho bývania však stavebníkom zabezpečilo nárok na 'príspevok na bývanie', ktorý je tak možné použiť ako na pokrytie splátok mikropôžičky, tak i novo-vzniknutých výdavkov na energie.

V roku 2014 sa skolaudovalo 6 individuálnych rodinných domov, pričom úspešnosť tejto výstavby vyvolala dopyt, opäť prevyšujúci možnosti obce ako aj o.z. a aktivizáciu celej komunity. Do ďalšieho kola je v súčasnosti zapojených 11 rodín. Keďže vzhľadom na krátky časový odstup ešte nie je úplne možné projekt objektívne vyhodnotiť, v septembri 2014 bola spracovaná parciálna evaluácia projektu. V rámci evaluácie boli vykonané polo-štruktúrované rozhovory so zástupcami obce, komunitnými pracovníkmi a príslušníkmi rómskej aj nerómskej komunity, s cieľom získať subjektívne hodnotenie o úspešnosti projektu a jeho širších dopadoch na život v rámci celej obce (bližšie vid' Smatanová, 2014). Z opýtaných respondentov všetci jednoznačne súhlasili, že projekt má pozitívne dopady. Individuálne rodiny stavebníkov si priamo zlepšili životné podmienky a získali nové pracovné zručnosti.

¹² o.z. ETP Slovensko, o.z. Združenie pre lepší život; pozri aj www.etp.sk

Celá rómska komunita sa aktivizovala (prípád 'pozitívneho role-modellingu') a zlepšilo sa i jej prijímanie ne-rómskou komunitou.

V súčasnosti má projekt cieľ okrem ďalšieho škálovania i otestovať možnosť aplikácie modelu 'zlepšovanie súčasného stavu'. Problematickým však zostáva jeho financovanie, keďže v súčasnosti nie je k dispozícii štátna finančná pomoc k zrealizovaniu intervencií zameraných na verejný priestor.

7 Záver

Problém katastrofálnych životných podmienok v segregovaných rómskych koncentráciách je akútny a vyžaduje si i keď dlhodobé, ale efektívne riešenia. Z naznačeného historického prierezu je zrejmé, že na súčasnom stave sa významne podpísali práve štátne stratégie a nástroje, čo by malo byť varovným signálom pri aplikovaní akýchkoľvek ďalších systémových riešení. Pozitívne je možné hodnotiť, že aktuálne platné štátne koncepcie si uvedomujú potrebu multidisciplinárneho prístupu zameraného na integráciu, ba priam posledná 'Stratégia SR pre integráciu Rómov do roku 2020', podobne ako medzinárodné dokumenty, prináša aj koncepčný posun smerom k aktivizujúcej pomoci. Neponúkajú však nové nástroje, ktoré by túto zmenu reflektovali.

V súčasnosti najpoužívanejším nástrojom je u nás výstavba obecných nájomných bytov. Avšak z hľadiska potrieb segregovaných rómskych koncentrácií je tento nástroj málo efektívny a vzbudzuje aj nevôľu zo strany ne-rómskeho obyvateľstva. Načrtnuté príklady inovatívnych projektov dobrej praxe naznačujú, že len tie nástroje, ktoré sa zameriavajú na poskytnutie podpory vo viacerých smeroch na individuálnej báze (bývanie, osobnostný rozvoj, financie), sa z dlhodobého hľadiska ukazujú ako úspešnejšie. Je možné pozitívne hodnotiť i pokusy o aplikáciu nových nástrojov, ktoré k bývaniu neprístupujú ako k pasívnej zmene, ale prostredníctvom regulácie verejných zdrojov ponechávajú možnosť individuálnym rodinám si aktívne zlepšiť svoje životné podmienky (projekt 'Z chatrče do 3E domu'). K podobnému záveru prichádza aj Mušinka, Matlovičová, Židová (2012), keď konštatuje, že postupné riešenia, ktoré sú zamerané na vytváranie možností, než na distribúciu pasívnej pomoci, sú omnoho efektívnejšie a udržateľnejšie.

Podrobnejší výskum však vyžaduje skúmanie jednotlivých krokov a spôsobov intervencií, ako i nastavenie efektívneho finančného a profesionálneho mechanizmu pri aplikácii týchto nástrojov v praxi.

Netreba však zabudnúť, že z pohľadu územného plánovania má nezanedbateľnú úlohu pri skúmaní možnosti transformácie rómskych koncentrácií i stav celého regiónu, v ktorej sa táto nachádza. Vo viacerých prípadoch ide práve o marginalizované regióny východného Slovenska, čo z hľadiska dlhodobej udržateľnosti akejkoľvek transformácie vyžaduje aj komplexné stratégie rozvoja územia na regionálnej úrovni.

8 Literatúra

FILADELFIOVÁ, Jarmila, GERBERY, Daniel, and Daniel ŠKOBLA (2007). *Report on the Living Conditions of Roma in Slovakia*. UNDP: Bratislava. [28.9.2014]. Dostupné na: <http://www.eurasia.undp.org/content/dam/rbec/docs/Report-on-the-living-conditions-of-Roma-households-in-Slovakia-2007.pdf>

HOJSÍK, Marek František (2008). *Evaluácia programu obecných nájomných bytov v rómskych osídleniach*. Milan Šimečka Foundation. [28.9.2014]. Dostupné na: http://www.nadaciamilanashimecka.sk/fileadmin/user_upload/dokumenty/Ine/Evaluacia_FINAL.pdf

IMPARATO, Ivo, RUSTER, Jeff (2003). *Slum upgrading and Participation. Lessons from Latin America*. Directions in Development. World Bank. ISBN 0-8213-5370-5

- JUROVÁ, Anna (2002). *Historický vývoj rómskych osád na Slovensku a problematika vlastníckych vzťahov k pôde („nelegálne osady“)*. [28.9.2014]. Dostupné na: <http://www.saske.sk/cas/archiv/4-2002/jurova-st.html>
- JURÁSKOVÁ, Martina (2004). Podoby a mechanizmy sociálneho vylúčenia rómskych komunít na Slovensku. In: David SCHEFFEL, and Alexander MUŠINKA. *Rómska marginalita*. Prešov: CAV. pp. 61-72. ISBN: 80-968905-3-0
- HORVÁTHOVÁ, Emília (1964). *Cigáni na Slovensku*. Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied: Bratislava.
- Kancelária Národnej Rady Slovenskej Republiky (2012). *Vývojové etapy života Rómov na Slovensku s dôrazom na dobovú legislatívu*. NRSR: Bratislava.
- LORAN, Tibor (2005). Rezidenčná segregácia Rómov v rurálnom prostredí. In: Gábor LELKES, and Karoly TÓTH. *Národnostné a etnické menšiny na Slovensku*. Šamorín: Fórum inštitútu pre výskum menšín. pp. 57-64. ISBN 80-8062-248-5
- LOMBARD, Malanie Brigid (2009). *Making a place in the city: place-making in urban informal settlements in Mexico*. PhD práca. University of Sheffield.
- MAČÁKOVÁ, Slavomíra, KUTAŠ, Slavomír, SMATANOVÁ, Katarína, VAVRINČÍK, Martin, GONDOVÁ, Viera, ZELIZŇÁKOVÁ, Eva (2014). Step by Step. From shack to 3E house.. ETP Slovensko - centrum pre udržateľný rozvoj. Košice.
- MDVRR (2014). *Koncepcia štátnej bytovej politiky 2015-2020*. Sekcia bytovej politiky, interný dokument.
- MDVRR (2005). *Dlhodobá koncepcia bývania pre marginalizované skupiny obyvateľstva*. Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja Slovenskej Republiky, 63/2005 5.1.2005
- MUŠINKA, Alexander, eds. (2006). *Stará Tehelňa. Súčasný stav a možnosti riešenia*. Krajské centrum pre rómske otázky. CAV: Prešov. ISBN 80-969627-1-X
- MUŠINKA, Alexander, eds. (2012). *Nelegálne osady - Možnosti samospráv a mechanizmy vysporiadania pozemkov v prostredí rómskych osídlení*. Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. ISBN 978-80-555-0532-9
- MUŠINKA, Alexander, MATLOVIČOVÁ, Kvetoslava, ŽIDOVÁ, Anna (2012). Differentiated effects brought by locally implemented solutions to the Roma issue in municipalities Pečovská Nová Ves, Lipany and Ostrovany. In: PENCZES and Z. RADICS, Z. eds. *Roma population in the peripheries of the Visegrad countries. Spatia trends and social challenges*. Debrecen. p. 121- 142. ISBN 978-615-5212-10-9,
- RADIČOVÁ, Iveta (2001). *Hic Sunt Romales*. Fullbrightova komisia: Bratislava. ISBN: 80-88991-13-7
- ROJAS, Emilio (2011). *Housing Policy Matters for the Poor: Latin American experiences with urban housing*. Presentation paper. Unpublished.
- SLOVENSKÁ KOMISIA PRE ŽIVOTNÉ PROSTREDIE, Urbion (1990). *Urbanita zv. 67*. Alfa: Bratislava
- SMATANOVÁ, Katarína (2010). *Addressing Housing Needs of Segregated Roma communities in Easter Slovakia: to what extent are government programmes successful?*. M.A. práca. University of Newcastle Upon Tyne.
- SMATANOVÁ, Katarína (2014). *Public Space as a Tool for Building Inclusive Communities*. IN: CHIOREAN, Cosmin G. (2014). *Proceedings of the Second International Conference for PhD Students in Civil Engineering and Architecture*. Utpress. ISSN: 2392-9693
- SÝKORA, Ludek, eds. (2010). *Rezidenční segregace*. Univerzita Karlova v Praze, Přírodovědecká fakulta. Ministerstvo pro místní rozvoj České republiky. ISBN: 978-80-86561-34-9 (UK PŘF), ISBN: 978-80-87147-25-2 (MMR ČR)
- ŠUTOVSKÝ, Rudolf, et.al. (1996): *Bývanie pre rómske etnikum 1, 2. Pomôcka pre ateliérovú tvorbu*. Alfa: Bratislava.

- TSENKOVA, Sasha (2010). The Phenomenon of Informal Settlements in Post-Socialist Cities: Factors and Patterns of Diversity". *Urban Challenge*, 21(2). pp. 73-84. ISSN: 0353-6483
- TURNER, John F.C., and Richard FICHTER, eds. (1972). *Freedom to Build: Dweller Control of the Housing Process*. Londým: Collier- Macmillan. ASIN: B000JOTAMA
- UNDP (2014). *Atlas rómskych komunit 2013*. [28.9.2014] dostupné na http://www.minv.sk/?atlas_2013
- UN-HABITAT (2006). *State of world cities 2006/07*. [28.9.2014] dostupné na: <http://ww2.unhabitat.org/mediacentre/documents/sowcr2006/SOWCR%205.pdf>
- UN HABITAT, PPS (2012a). *Placemaking and Future of Cities*. [28.9.2014] dostupné na: <http://www.pps.org/wp-content/uploads/2012/09/PPS-Placemaking-and-the-Future-of-Cities.pdf>
- UN-HABITAT (2012b). *Streets as tools for urban transformation in slums: a street-led approach to citywide slum upgrading*. Nairobi. ISBN:978-92-1-132606-2
- VARLEY, Ann (2009). *Postcolonialising Informality? (Re)Invasions and Inventions: Latin America Confronts the 21th Century, 45th Annual Conference of the Society for Latin American Studies*. Leeds. elektronický dokument. [28.9.2014]. Dostupné na: http://www.n-aerus.net/web/sat/workshops/2010/pdf/PAPER_varley_a.pdf
- VAŠEČKA, Michal, JURÁSKOVÁ, Martina, & Tom NICHOLSON. (2003). *Čačipen Pal O Roma - Global Report on Roma in Slovakia*. Bratislava: Open Society Institute, Institute for Public Affairs. ISBN: 80- 88935-46-6
- VLÁDA SR (2002). *Komplexný rozvojový program rómskych osád*.
- VLÁDA SR (2012). *Stratégia Slovenskej republiky pre integráciu Rómov do roku 2020*.
- WATSON, Vanessa (2009). "The planned city sweeps the poor away. . .". Urban planning and 21st century urbanisation. *Progress in Planning*, Vol. 72/2009, pp. 151 - 193. ISSN: 0305-9006
- WORLD BANK (1974). *Sites and services projects: a World Bank Paper*. Washington DC; World Bank. elektronický dokument. [28.9.2014]. Dostupné na: <http://documents.worldbank.org/curated/en/1974/04/17731947/sites-services-projects-world-bank-paper>
- VLÁDA SR (2010). Zákon 443/2010 o o dotáciách na rozvoj bývania a o sociálnom bývaní.

Informace o autorovi

Ing.arch. Katarína Smatanová, M.A.

Ústav urbanizmu a územného plánovania, Fakulta Architektúry, STU, Bratislava,
katarina.smatanova@stuba.sk